

Madách vendéget vár

Vannak bizonyos esetek, amikor az irodalomtörténetírás művelőinek nem kell hosszasan fáradozniuk a kutatómunkával. A tények az egyértelmű és hiteles dokumentumok alapján szinte maguktól rendeződnek kézikönyv-fejezeté.

Ilyen tény az is, hogy Arany János és Madách Imre 1862. augusztus 7-én találkozott Csesztvén Madách kúriájában. Ezt bizonyítja a két költő levélváltása. A személyes ismeretség már előbb létrejött közöttük, az augusztusi látogatást Madách kezdeményezte és Arany szívesen ráállt: gyógyfürdőbe menet eltölt egy napot költő-barátjánál. A pillanat valóban nem hétköznapi: két géniusz találkozik a Múzsák ligetében. (Ez utóbbi lenne a csesztvei kúria parkja, amely már akkor is gyönyörű volt.)

Ebből a találkozásból két érdekesség külön is megragadhatja a figyelmünket. Az egyiket észlelni filológiai akadémikusoknak tűnik, a másik talán érdekes, közvetett bizonyíték lehet az irodalmi-olvasói köztudatban még ma is élő sablonos Madách-megítélés ellen.

Arany azt írja Madáchnak 1862. július 31-én kelt levelében, hogy egy hét múlva augusztus 7-én csütörtökön utazik le hozzá. Augusztus 13-án Szliácsról

feleségének pedig már azt írja, hogy 9-én csütörtökön érkezett Csesztvére, majd sorba veszi a napokat, mikor mi történt velük. De hát akkor melyik nap is érkezett valójában?

Az események időrendbe szedése, és egy korabeli kalendárium fellapozása után nyilvánvaló, hogy a második esetben Arany tévedett, ő bizony augusztus 7-én csütörtökön szállt le a vonatról Vácon. (Augusztus elseje péntek volt.)

A másik érdekessége ennek a találkozásnak, hogy ugyan öt napot töltöttek együtt, tehát volt idejük alaposan kibeszélgetni és kipihenni magukat, ám a valóságban alig aludtak valamit. Hajnalig tartó beszélgetések, hosszú séták a sztregovai kastély parkjában, több órás utazások töltötték ki ezt a szűk hetet.

Madách március 27-én mondta el székfoglaló beszédét a Kisfaludy Társaságban *Az aethetica és a társadalom viszonyosbefolyása* címmel. Ekkor találkoztak először személyesen, s minden bizonnyal ekkor hívta meg nógrádi látogatásra a neki oly önzetlenül segítő Arany Jánost. Arany elfogadta a meghívást, de össze akarta kötni egy hawaii utazással, amikor elmenne *Tompa Mihály*hoz is.

Madách július 22-én írott levelében már a tervezett találkozás részleteit sorolja fel. Azt javasolja barátjának, hogy először jöjjön Csesztvére, majd onnan együtt mennek Tompához, "kit még testi szememmel nem láttam", s így ez neki is nagy öröm lesz. Vácon várja őt egy "alkalmatosság", innen utaznak *Szontagh Pálhoz* (a jó barát Horpácson lakott), majd tovább Csesztvére is az öccséhez. Innen indulnának aztán Sztregovára; "lakásom fél óra az országhúthoz". (A félóra nem Csesztvétől számítódik, hanem egy kis jóindulattal ennyi a letérő ideje a Balassagyarmat-Szécsény-Losoncországutról Rárós és Sztregova között.) A háznak Arany látogatása lenne "a legnagyobb ünnep minden csendessége mellett, mellyben Tégedet befogadhat."

Arany gyorsan válaszolt, már július 31-én, a levél kézhez vétele után azonnal. Sajnos a hanvai látogaásból nem lesz semmi, orvosi javaslatra, "krónikus fejfájása" miatt a szliácsi fürdőbe küldték. Így azt kérdezi, mit szólna hozzá Madách, ha legalább a csesztvei látogatásra sort kerítenének? Küldjön érte kocsit Vácra, hogy "néhány órát, legfőleg egy-két napot" időzhessen társaságában. De csak vele akar beszélgetni, senki mással, ahogyan írja: "én semmi féltirozó mulatságba, semmi tosztozó körökbe, semmi bemutatásokra (...) nem megyek."

Így is történt. Augusztus 7-én utazott Csesztvére Arany János. A pesti gyors korán reggel indult az indóházból, a mai Nyugati pályaudvarról. Arany ekkor az Üllői út és a Három pipa utca (ma Erkel utca) sarkán lakott egy négyszobás lakásban. Hogy idejében kiérjen az állomásra - konflissal -, bizony korán, úgy öt óra tájban kellett ébrednie. Sok a cso-

mag, hosszú útra megy, Juliska asszony aggodalmaskodva kíséri ki, ellenőrzi a helyfoglalást. A költő már nyolc óra után pár perccel Vácon volt. A gyorsvonat 7 óra 35 perckor indult és 28 perc alatt repítette Vácra. ("A gyors vonat iszonyú sebességgel hajtott s egyszer sem állott meg Vácig...")

Az állomáson Madách "filozófus inasa", *Pass András* várta. (Madách valamilyen bírósági ügye miatt nem tudott leutazni.)

Pass András igencsak kedvére való kísérője lehetett Aranynek, aki kiváltképp szerette maga körül a különleges embereket. A hűséges inas évtizedekig szolgált a Madách családot. "Tevékeny, bizalmaskodó, kissé komikus öreg legény volt" - írja róla *Balogh Károly*, s még az inas régi útlevelének nevezetes bejegyzésére is emlékezett: "Reisepass für Andreas Pass, absolutus, philosophus, candidatus poeta". Hát innen a filozófus...

Útközben megálltak Rétságán rövid időre, Arany "villázott" egy keveset és délre már Csesztvén voltak, ahol Madách öccse, Károly és Szontagh Pál várták. Hamarosan megjött Madách is és közösen ebédeltek. (Csesztve ekkor már Madách testvéréé. A költő a válasz után visszatért Sztregovára az őt soha el nem eresztő anyai kezek biztonságába-börtönébe.) Ebéd után hosszan és sokáig beszélgettek.

Másnap, augusztus 8-án pénteken hajnali 4 órakor indultak Sztregovára. Miért kellett ennyire sietniük, ki tudja? Lehet, hogy végigbeszélgették az éjszakát, s már nem volt értelme rövid időre nyugovóra térni? Tény, hogy korán világosodott s ők ketten máris indultak. 8 órakor már meg is állt Madách hintaja az "új" kas-

tély kapujánál - volt egy "öreg kastélya" is a familiának a faluban -, ahol Madách édesanyja, *Majthényi Anna* várta őket. Ott állt Madách két gyermeke is: Aladár és Borbála. (Jolán még az anyjánál élt Nagyváradon.) Illetve ott volt még Madách unokaöccse, nővérének fia, az Aladárral egyidős, 14 éves *BaloghKároly* is.

Aladárt és Károlyt együtt nevelték s nekik is nagy élmény volt látni a két költőt: "a fiúk csodálódással nézték a nagy magyar költőt s figyelték, miként beszélget, sétál, üldögél együtt Arany János és Madách Imre" - írja Balogh Károly fia. (Arany innen írta meg a látogatást lemondó levelét Tompának.)

Augusztus 9-én szombaton akartak indulni tovább a fürdőbe. Hogy-hogy nem, de az uradalmi kovács leitta magát, nem patkolta meg a lovakat, így várniuk kellett még egy napot. Arany szelíd bele-törődéssel vette tudomásul a késlekedést, noha érezte, afféle házigazdai ragaszkodás ez a szeretett vendéghez: "talán volt benne egy kis csel is, hogy a kovács használatlan ember lett - no én csak Madáchtól vártam s nem sürgettem az indulást" -, írja feleségének.

Így hát volt még egy napjuk. Madách ekkorra minden titkát megosztotta már barátjával. Elsőként dolgozószobáját, a kastély keleti szárnyán lévő külön kis lakosztályt mutathatta meg neki. Nagy boltíves szoba volt ez, amelyhez kis hálófülke is csatlakozott. Az "Oroszlánbarlang" első részében állt a billiárdasztal. A fal mellett kis konzolokon Goethe, Schiller, Guttenberg, Luther szobrai sorakoztak, súlyos keretekben Madách-ösök képmásai függtek a falakon, a déli ablak mellett pedig ott állt az íróasztal, rajta hatalmas

hatszögű tintatartó s rengeteg lúdtoll. Mögötte egy kis faliszekrénykében a kézikönyvtár. (A szoba másik felét szinte teljes egészében a nagy kandalló foglalta el.)

Ám sétáik igazi színhelye - az augusztusi melegben miért is zárkóztak volna be a szobába - a park volt. Kisértak a híres "anglus" kertbe, a fák között megbújó házhoz, az "eremitage"-hoz. Kis épület ez, faoszlopos tornáccal, két szobával. A nyári hónapokban ide ballagott le gyakorta Madách "nagy tintatartójával, papírívokkal hóna alatt", hogy nyugodtan, csendben dolgozhassék - örökítette meg unokaöccse emlékezete.

Vasárnap, augusztus 9-én újra csak korán keltek, hajnali négy órakor indultak Szliácsra és délután négy órára értek oda. Nem túl gyors tempó kétségtelen. (Az útvonal: Sztregova, Gács, Divény, Nagy-Szalatnya, Zólyom, Szliács.) A hajnali indulást tán az is sürgette, hogy kánikulai idő lehetett napközben, ámbar ezen a napon délután eleredt az eső és három napig egyfolytában esett.

Minden valószínűség szerint azzal a hintóval, a "családi bárkával" utaztak mindvégig, amely annak idején *FráterErzsébetet* is elvitte a kastélyból, de ellenkező irányba, végtelen s határtalan messzeségbe: az emberi nyomorúság poklaiba.

"Ódon szerkezetű, üveges zárt batár volt ez, mely nagy méreteivel kis háznak is beillett." Négy nagy, erős pej húzta a hintót. A két első ló a megbízható "kosorrú, orosz származású Madár, meg a szakállas Pompás." (Lehet, hogy a Nóra és a Csillag is megvolt még ekkor.) Bizony a kocsisnak minden ügyességére szükség volt, hogy egyensúlyban tartsa a

döcögő utakon a hatalmas alkotmányt. (Ezt a hintót nevezte Arany János "szekérnek", mikor meglátta a váci állomáson.)

Igy érkeztek meg Szliácsra. Ez a kis fürdőtelep akkoriban kezdett kiépülni, noha híre-neve évtizedek óta vonzotta már ide a gyógyulni vágyókat. *Fényes Elek* 1851-ben, nevezetes geográfiai szótárában már úgy említi, hogy vasas vize miatt majd minden betegségre javallták a doktorok az itteni fürdőkúrát: "Haszna kitűnő a máj, bél, aranyéri, komorkórsági, méhgörcs, köszvényi, gyomorgörcsi, sápadtsági, elgyengülés és meddőségi bajokra."

A két költő minden bizonnyal meglepetten nézett körül a fürdőhely nagyságát, látogatottságát látván. Egy nagy fürdőházat építettek a négy gyógyforrás fölé. Ezek az úgynevezett fürdőtükrök vagy medencék nem voltak nagyok: egy-egy 5-6 méter hosszú és 1 méter széles. Volt természetesen ebben a fürdőházban kádfürdő és zuhanyfürdő is. Mindezek mellett még ivó kúrát is lehetett venni. A fürdőépülettől kb. 500 méterre, négy, szépen kiépített gyógykút található: Az Ádám, a Dorottya, a Lenkey és a József forrás.

Hasenfeld Manó "orvos sebész és szülész mester, a szliácsi fürdő rendes orvosa" - saját titulusai ezek - egy évvel korábban, 1861-ben jelentette meg kis könyvecskéjét a fürdőről. Ebben írja, hogy a fürdőházat egy fedett folyosó kötötte össze a legnagyobb szállóval, ez volt "az összekötő közös híd miatt Buda-Pestnek nevezett lakosztály."

Itt szállt meg Arany és Madách. (*Voinovich Géza* Arany levelében tévesen *Pepinek* olvasta a fogadó nevét.) Nem

tudjuk, egy szobában laktak-e vagy sem, de a két "lakosztályban" azaz fogadó részben volt szoba bőven, összesen 70 "igen célirányos, szép, sőt fényesen bútorozott" lakosztobáról ír jelentésében a fürdőorvos.

Akárhogy is volt, hamarosan egymásra nyitották az ajtót, nem tudván elaludni a hajnalig tartó zenebonától, egy alkalmi társaság nyaréji mulatozásától. ("A táncsterem közelébe lévén, első éjszaka mindig húzták a fülünkbe" - szól a panasz ismét a feleségéhez.)

Hasenfeld doktor úr is már régóta tiltakozott a lárma ellen. Hiába elegáns a Pesti fogadó s benne a nagy étterem és a pompás táncsterem ha utóbbinak van egy árnyoldala: "a tőzsomszédságában lakó fürdővendégek nem tánczkedvelő része éjjeli nyugalomban háborítatják." (A tulajdonos már egy éve tervezi egy különálló táncsterem felépítését, de még mindig nem történt semmi - panaszkodik a kúra eredményességét féltő orvos 1861-ben.)

Akarva-akaratlan tehát ezt az éjjelt is ébren, egymással beszélgetve töltötték. Hétfőn még ott marad Madách Szliácscon, majd kedden hajnalban visszaindult Sztrégovára. Arany abban a pillanatban kifizette a számlát "s elhagyva a poloskás *Pepit* (Pestit) átköltöztem ide, a jó légű, szép kilátású *Belvederéhez*."

A *Belvedere* nem volt más, mint *Brogyáni Vince* úr kilenc házból álló panziójának legnagyobb, sarokház épülete. Ezekben összesen 120 "jó, csinos és választékosan berendezett" szobát találni. Itt már valóban kényelmesen lakhatott Arany és kezdhette meg a testet lelket gyötrő és gyógyító kúrát.

S hogy miért nem utazott haza már hétfőn Madách? Minden perc fontos volt számára, amelyet barátjával tölthetett, de ha már itt volt ő is kipróbálta a fürdőt. Jót tett beteg testének a gyógyvíz s felidézhetően előtte húsz évvel azelőtti fürdőkúrája is Trencsényteplícén. A két fürdő kísértetiesen hasonlított egymásra. Ott is volt négy fürdőmence és gyógyforrás, valamint egy szép "angol ízlésű, nagy terjedtségű kert".

Szliácson "egy pompás, fölötte nagy gondokkal készült, árnyas járdányokkal és gyönyörű kilátásokkal ellátott park"-ban sétálhattak. (Ha az eső ugyan engedte.) S a trencsényteplinci fogadóban is volt egy nagy táncterem. Ez a táncszála "sokak előtt feledhetetlenné tette" a teplicei napokat - írja a 18 éves *Madách Emök* 1841-ben, a Regélőben megjelent fürdői beszámolójában. Ki tudja, elmondta-e most Aranynak, hogy ez a feledhetlenség a jó gyógyvízen kívül *Dacsó Lujzát* is jelentette, akit éppen Teplicén ismert és szeretett meg.

"Elválni az emberi sors - s mennyei gyógyszer az emlékezet!" - ezek voltak az ifjú írásának utolsó sorai s talán e szavakkal búcsúzott Aranytól is, integetve a nagy batárból, miközben a hatalmas hirtő dőcögve nekiindult a hosszú útnak.

S miközben a szekér nagyokat zökkenve halad a rossz nógrádi utakon, s utasa gondolataiba mélyedve tán Aranyról elmélkedik - merevítsük ki az idő filmjének azt a kockáját s elrugaszkodva a tudományos hitelességtől, tegyük fel a kérdést: vajon miről beszélgettek? Soha nem tudjuk meg, de az örök kíváncsiság csak megkérdézteti ezt. (Beszélgetéseik minden bizonnyal nemcsak parnasszusi témák körül foroghattak.)

Madách érdeklődhetett barátja állapota felől, mire Arany elmesélte betegségének történetét, a tüneteket, s hogy miért kell gyógyfürdőre utaznia. A "fejzúgás" oka az, hogy "valószínűleg érrendellenség volt az egyik fülében, amellet, hogy jobb fülében banális gyulladásoos folyamat is lezajlott" - írja *Pál Endre*, az évszázaddal későbbi tudós doktor. Madách erre feltehetően elmondta az ő gyógyfürdői kísérleteit, a rudnói csodadokort - s a végén legyintettek az ovostudomány haszontalanságáról megállapodva.

Beszélgettek mindenekelőtt a Tragédiáról. Nem is a kiadás körülményeiről, hanem a fogadtatásról. *SzászKároly* és *Greguss Ágost* véleményéről, a *Zilahy Károly* és *Szász Károly* között kirobant Tragédia-értelmezési vitáról, *Dux Alfréd* német fordításáról.

Mindenképpen szóba kellett kerülnie Madách két másik művének is. Mind a kettőt ismerte már Arany. A *Csák végnapja*it még 1861. október 3-án küldte el Madách ezzel a kéréssel: "...szakítson ismét néhány becses órát idejéből számomra s ítéljen művem felett bel értékén kívül különösen azon szempontból is, alkalmas-e színre..." Ha megfelelőnek tartja, akkor kéri Aranyt, adja be a drámát a "színházi bíráló bizottságnak". Ha nem tartja annak, akkor küldje vissza s átdolgozza. S ha az sem sikerül, más témát keres majd.

Arany válaszelevelében finoman és udvariasan, de egyelőre elutasítja a drámát: "Csákot vettem - de nem adtam még be a színházhoz. Véleményem szerint előnyös lesz rád nézve, ha Csákot nem is ösmerik, míg a >Tragédiát< nem olvasák. Úgy találom, hogy ebben - dacára, hogy a szereplők elvont eszmét képvisel-

nek - még is több a drámaiság is, mint Csákban."

Madách gyors levélben válaszol s többek között Arany véleményére is kitér. Szerinte is nagy baj, ha a Csákban nincs drámaiság. "Már ez drámában nem csekély baj ám." Ha holta után kerül elő a mű, még "compromittál vele valami szívtelen jó barát". Váratlan fordulattal arra kéri Aranyt, dobja tűzbe a kéziratot (Madách gyakorta megcselekedte ezt műveivel!), ám azért mégis írja le részletesen véleményét, abból is okulhat.

Arany rögtön nyugalomra inti: "A >Csák< úr autodafé-jével sohse siessünk oly nagyon. Megmondom, ha kell: de még nem kell."

Ettől kezdve aztán szó sem esik közöttük leveleikben a drámáról. Madách nem mert, Arany nem akart írni róla. Talán most Csesztvén, bátorságra kaptak.

Erre a bátorságra szükség is volt, mert a *Mózes* is terítékre kerülhetett. Arany bántotta a dolog, hiszen tagja volt annak a bíráló bizottságnak, amely a *Mózes*t elutasította.

A drámát még a múlt év utolsó napjában küldte be Madách az Akadémia Karácsonyi Guidó pályázatára. *Nagy Ivánt* kérte meg december 23-án, hogy sietve adja be, mert lejár a határidő. "Szívesen küldtem volna azt Arany Jánosnak, hogy ítélje meg ő, érdemes-e vele pályázni vagy sem, s aszerint cselekedjék vele. Irántam tanúsított különös baráti hajlamától ezt bizton mertem volna reményleni. De erre sincs idő, s azonfelül attól is tartottam, hogy a bíráló bizottmányba talán ő is bent lesz s így nem szabad nekie tudnia a műről."

Jól sejtette. *Bérczy Károly* mácius 31-én hirdette ki a bíráló bizottság ítéletét,

amelynek tagjai: Arany János, *Bérczy Károly*, *Jókai Mór*, *Kemény Zsigmond*, *Pompéry János* voltak. Tudták-e vajon, hogy a *Mózes*-nek a hirtelen feltűnt, új drámaíró zseni a szerzője? (A pályázat jellegű volt.) Akár tudták, akár nem, véleményük lesújtó volt: a "*Mózes* ötfelvonásos tragédiának van nevezve, holott sem alakjában, sem kivitelében nem tragédia, de dráma sem. *Mózes* tisztán eposzi tárgy, s amint elő van állítva is, eposzi, nem tragikai alak."

Levelezésükben erről nem esett szó, így hát lehet, hogy beszélgetésük során Madách felfedte kilétét. Elsősorban azért, mert számára igen fontos mű ez. Kíváncsian hallgatta volna Arany bővebb, részletesebb bírálatát.

Szóba hozhatta aztán Arany azt is, hogy hiába várja Madách írásait lapjába. Pedig mióta biztatja már őt erre. Még az elmúlt ősszel kérte először: "Hallom és tudom, hogy régebben működtél journalistikai pályán, habár más szakmában (...) Értekező cikk, bel- vagy külirodalmi termékek ismertetése, bírálata..." küldésére számít. Ám eddig Madáchtól mentegetőző sorokon kívül mást nem kapott. Még július 22-én is csak ezt írta neki: "...foglalkozom némi irodalmi dolgokkal. Mik legyenek azok, ha az én véleményem szerint elsültek, tudtoddal fog lenni..." Hát most talán felfedte mik is ezek az új írások. Talán új verseit mutatta meg?

S miről beszélhetett még két magyar, ha összejön? Természetesen a politikáról. Végül is - ha rövid időre - Madáchot felkapta a hír az 1861-es országgyűlési beszéde után. Ez, s politikai hitvallása is érett, megfontolt politikust mutatott, akinek nézeteit, véleményét Arany is szívesen hallgatta. Témájuk elsősorban a

nemzetiségi kérdés - Madách ebben is cikkezett - illetve az utóbbi hetek-hónapok politikai "bombája", Kossuthék dunai államszövetség terve s annak visszhangja.

Mindezek után egyre nyilvánvalóbb, hogy ez az átvirrasztott hét mit is jelenthet számunkra. Annak a föltevésnek az egyik cáfolatát, amely az elmúlt évtizedekben folyamatosan - ámbár egyre gyöngülőbben - tartotta magát. A műveletlen, a tornácon pipázó, a világ eseményeitől elmaradó magyar nemes sablonjába nem illett bele a Tragédiát létrehozó földesúr képe.

Ezt a torz képet többek között éppen Madách szülőföldjéről, Nógrádból kiindulva próbálta elhomályosítani majd összetörni a magyar történettudomány. A szécsényi konferenciák sorozata közvetett módon ehhez az irodalomtörténeti kapcsolódású prekonceptiónak a megsemmisítéséhez is komoly érveket adott.

A kortársak ismerték Madáchot, az irodalomtörténészek bemutatták az európai műveltségű költőt - csak éppen az olvasóközönségben igyekezett életben tartani a "tudományos" ismeretterjesztés ezt a negatív megítélést. Nem Madáchról volt itt már szó, hanem az 1945 előtti teljes történelemnek a negligálásáról, annak társadalomellenes, nemzetellenes vonásai kimutatásáról, azaz egy komplex hamisítási folyamatról. Az ugye - többek között - nem lehet, hogy nálunk a magyar középnemességnek lettek volna művelt, alkotó tagjai. A feldolgozások Madách "ismereteinek felszínességét, műveltsége szakadozottságát, dilettantizmusát emlegették" - idézi *AndrásLászló* -, s nem vettek tudomást széles nyelvtudásáról, hatalmas könyvtáráról, olvasottságáról, politikai felkészültségéről.

Holott a Tragédia minden sora, azaz a léte eleven cáfolata mindennek. De kérdezhetjük: beszélgetett volna-e öt napon át Arany egy műveletlen, bugris magyar nemessel? Az első óra után látta volna, hogy kár minden percért s azonnal továbbutazik.

Ám Arany már tudta, kihez megy látogatóba. Hiszen ismerte a művet: ő segített a finomításban; levelezett Madách-csal mégpedig oly tiszteletteljes, majd baráti hangon, ahogyan csak a legnagyobbaknak írtak a legnagyobbak; bemutatta a Kisfaludy Társaságban; bevezette az irodalmi életbe. Nos, ez nem szűrt szemet a sémák kényelmes skatulyáiban gondolkodóknak? Legalább arra figyelhetek volna, hogy a csesztvei-sztregovai látogatás körülményei mit sugallnak. Hogy itt két azonos nagyságrendű szellemóriás találkozik s ha a beszélgetések jegyzőkönyvét nem rögzítették is palóc-Eckermannok, de a találkozás ténye és jelentősége kidobásra ítélt hamis tankönyvi magyarázatok tucatjait.

(Kovács Sándor István és Praznovszky Mihály tanulmánya a közeljövőben Keresztury Dezső előszavával és a teljes Madách-levelezéssel együtt a veszprémi Prospektus GM kiadásában jelenik meg.)